

6-дәріс

ҚАЗАҚСТАННЫҢ
АШЫҚ
УНИВЕРСИТЕТІ

АЗАМАТТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУ. СОТ ӨНДІРІСІ, 1-БӨЛІМ (2)

Ағылшын азаматтық сот
өндірісіндегі артықшылықтар

Дәріс сабағының жоспары

1. Азаматтық сот ісін жүргізудегі артықшылықтар туралы ұғым
2. Артықшылықтар мен құпиялылық
3. АҚШ азаматтық процессіндегі артықшылықтар
4. Ағылшын азаматтық процесіндегі артықшылықтар түрлері

1. АЗАМАТТЫҚ СОТ ІСІН ЖҮРГІЗУДЕГІ АРТЫҚШЫЛЫҚТАР ТУРАЛЫ ҰҒЫМЫ

Дәлелдемелер және дәлелдеу институтын дамытуда сотта дәлелдеу процесін жетілдіруге, істі дұрыс қарау үшін маңызы бар фактілерді анықтауды қамтамасыз ететін дәлелдемелер туралы ережелерді әзірлеуге де, сондай-ақ сот талқылауынан тыс қалыптасқан азаматтық сот ісін жүргізуге қатысушылардың құқықтарын, қоғамдық қатынастарды қорғау мәселесіне де маңызды мән берілуі тиіс.

Ағылшын құқығындағы «дәлелдемелерге қатысты артықшылықтар» оларды иеленушіге талқылау барысында немесе процестің өзге сатыларында ақпарат беруге заңдық мәжбүрлеуге қарсы иммунитет береді.

Артықшылық иесі:

- жеке тұлға;
- заңды тұлға.

Мұнда сөз жария мүдделерді қорғауды, кәсіби қызметтің жекелеген түрлерін қалыпты жүзеге асыруды қамтамасыз ететін артықшылықты мәліметтер, өзін-өзі кемсітуге қарсы немесе өз мүдделеріне зиян келтіруге қарсы кепілдіктер және басқалары туралы болып отыр.

«Иммунитет» - ақпаратты ашпау құқығын беретін «күрал».

Д.И. Мейер «артықшылық ретінде жеке тұлғаға берілген құқық, оның пайдасына алып тастау бойынша белгіленген жалпы заңнан алып тастау ретінде аталады. Бұл ерекшелік және артықшылықтың сипаттамалық сипатын құрайды. Мемлекеттік Одақтың барлық мүшелеріне емес, тек құқықтар берілетін қандай да бір шарттарда болатынына тиесілі көптеген құқықтар бар; бірақ тағайындалған шарттарда тұрған барлық адамдар осы құқықтарды пайдаланады. Олар ерекше құқықтар деп аталады».

Азаматтық сот ісін жүргізудегі артықшылықтың сипаттамасы:

- артықшылықтар азаматтардың құқықтары мен қоғамдық қатынастарды қорғауға бағытталған;
- куәларға, олардың туыстық, ерлі-зайыпты қатынастарына, кәсіби міндеттерін орындауына байланысты белгілі құпия ақпаратты қорғауға арналған;
- заңда көрсетілген тұлғаларға заң негізінде беріледі;
- артықшылықтың болуы — басқа дәлелдемелердің көмегімен фактіні дәлелдеу мүмкіндігін жоққа шығармайды.

Артықшылықтар - заң шығарушы жалпы құқықтан тыс жасаған тұрақты жол беру. Бұл ерекше жеңілдіктер береді және артықшылықты тұлғаға артықшылықтар бойынша артықшылық береді. Артықшылықтары белгілі бір сыныптар немесе заттарға қатысты жеке заңдардан ерекшеленеді.

Тұрақты сипатқа ие артықшылықтар — рұқсат беруден немесе бір жолғы рұқсат беруден ерекшеленеді. Артықшылықтарды өзінің мәні бойынша заң саласындағы өкілетті жоғары орган береді.

Артықшылықты пайдаланатын адам оны заңды түрде қолдана алады, ал үшінші тұлғалар артықшылықты осындай пайдалануды құрметтеуге міндетті.

Дәлелдемелік құқық саласындағы артықшылықтар белгілі бір қоғамдық қатынастарды құпия және сот отырысында ашуға жатпайтын деп қарай отырып, қорғайды. Артықшылықтар дәлелдемелердің қатыстылығы мен рұқсат етілуін анықтауда ерекше рөл атқарады. Артықшылықтар қолданылатын дәлелдеме қатысты болып табылады. Алайда, егер Тарап артықшылықтың қорғауындағы мән-жай сотта қараудың нысанасы болуына келісім білдірген жағдайда ғана оның жол берілуі мүмкін.

2. АРТЫҚШЫЛЫҚТАР МЕН ҚҰПИЯЛЫЛЫҚ

Қазіргі қоғамда құпия ақпаратпен байланысты қатынастар үлкен маңызға ие. Мемлекеттік құпияны, дербес деректерді және басқа да құпия түрлерін қорғау бүкіл әлемде белсенді талқылануда. Ақпараттық қоғамда аталған мәселелер ерекше маңызға ие. Құпия ақпаратты қорғау тетіктері барлық жағдайлар үшін, оның ішінде сот төрелігін жүзеге асыру кезінде де нақты әзірленуге тиіс.

Барлық құпия ақпарат артықшылықтарды пайдаланбайды. Ағылшын азаматтық сот ісін жүргізудің құпиялылығына келетін болсақ, апелляциялық сот 2010 жылы Imerman Tchenguiz-ға қарсы ісінде осы тақырыпты қарады, сондай-ақ осы мәселеге қатысты бірнеше жетекші трактаттар бар. Мысалы, діни мәселелер бойынша діни қызметкер немесе кеңесшімен, сондай-ақ пациент пен дәрігер арасындағы және басқа да көптеген кәсіби қатынастарда адамның құпия әңгімесі, сөзсіз, мәжбүрлеу шаралары арқылы құқықтық қорғауды және ақшалай өтемді өндіріп алу мүмкіндігін пайдаланады. Бірақ мұндай құпия ақпараттың иесі, егер сот оған осы ақпаратқа байланысты дәлелдемелер немесе құжаттар беруді бұйырса, артықшылықты пайдалана алмайды. Қысқаша айтқанда, артықшылық-бұл жоғары деңгейдегі құқықтық қорғауды пайдаланатын құпиялылық, бірақ барлық құпия қарым-қатынастар осы деңгейге жетпейді.

Вигмор өз уақытында артықшылықтарды белгілеу үшін қажетті негізгі төрт жағдайды анықтады:

1. Біріншіден, коммуникация құпиялықты негізге алуы тиіс, бұл ретте талқыланған мәліметтер ашылмайды.
2. Екіншіден, құпиялылық элементі Тараптар арасында маңызды болуы тиіс.
3. Үшіншіден, бұл қоғамның пікірі бойынша мұқият қолдау және қорғау керек қатынас болуы тиіс.
4. Төртіншіден, тиісті мәліметтерді ашу нәтижесінде келтірілген зиян істі дұрыс қарау кезінде алынған пайдадан артық болуы тиіс.

Барлық артықшылықтар бір сұрақтардың жиынтығын қамтиды:

- ақпарат құпия ма?
- қарым-қатынас артықшылық талап ететін қатынастар шеңберінде жүрді ме?
- артықшылықтардың болуы туралы мәлімдеуге кімнің құқығы бар?
- артықшылық иесі құпиялылықты бұзған өз әрекеттерімен одан бас тартты ма?

Қоғамның артықшылығын анықтау кезінде іс жүзінде сақтау маңызды екенін өлшейді: қандай да бір қарым-қатынастар (ерлі-зайыпты, адвокат және клиент және т.б.) немесе істі шешу үшін мүлдем қажет болуы мүмкін ақпараттың дәлелдік құндылығы.

Құпиялылықтың мазмұндық түсініктемесі ғана емес, сыртқы белсенді (сақтық шараларын қамтамасыз ету) немесе пассивті (әңгіме мазмұнын жария етпеу) өрнегі де бар.

Құпиялылық — ұғым ретінде артықшылық шегінен шығады. Егер клиент артықшылықтан бас тартса да, қарым-қатынасқа түскен адам туралы біреуге хабарласа да, адвокат кәсіби жүріс-тұрыс ережелеріне байланысты құпиялылықты сақтауы тиіс.

Егер адвокат өз клиентінен қандай да бір ақпарат алса, оны жасырын қоңыраулар арқылы да ашуға болмайды.

Құпиялылық — артықшылық шеңберінде де, ол болмаған кезде де орын алуы мүмкін және алынған ақпарат туралы біреуге айтуға тыйым салуды білдіреді.

Оның Тараптары (адвокат және клиент) артықшылықтар болған кезде сотта олардың құпия коммуникацияларының мәселелері туралы айғақтар бермейді.

Осылайша, құпиялылық-бұл артықшылық элементтерінің бірі. Артықшылықтың болуы туралы мәселені шешу үшін оның барлық элементтері жиынтықта қаралуға тиіс.

3. АҚШ АЗАМАТТЫҚ ПРОЦЕССИНДЕГІ АРТЫҚШЫЛЫҚТАР

Олардың мақсаты-қоғамдағы ең маңызды қатынастарды сақтау. Артықшылықтар (lat. privilegium) - заң шығарушы жалпы құқықтан тыс жасаған тұрақты жол.

Американдық құқықтағы артықшылықтар адам, компания немесе класс басқа азаматтардың жалпы артықшылықтарынан тыс пайдаланатын жеке және ерекше пайда мен артықшылықтар ретінде айқындалады; айрықша немесе төтенше өкілеттік немесе бір нәрседен босату; адам немесе класс жүзеге

асыратын ерекше құқық, артықшылық, ерекшелік, қатысу құқығы немесе қол сұғылмаушылық, әдетте басқасына тиісті емес.

Дәлелдемелік құқық саласындағы артықшылықтар белгілі бір қоғамдық қатынастарды құпия және сот отырысында ашуға жатпайтын деп қарай отырып, қорғайды.

Азаматтық сот ісін жүргізудегі артықшылықтар ерекше рөл атқарады анықтау дәлелдемелердің қатыстылығы және жол берілуі. Артықшылықтар қолданылатын дәлелдеме қатысты болып табылады, Алайда, егер Тарап артықшылықтың қорғауындағы мән-жай сотта қараудың нысанасы болуына келісім білдірген жағдайда ғана оның жол берілуі мүмкін.

Дәлелдемелер туралы Федералдық ережелердің 402-бабы Құрама Штаттардың Конституциясында, Конгресс актісінде, аталған ережелерде, сондай-ақ оның өкілеттіктеріне сәйкес Жоғарғы Сот ұйғарған басқа да Ережелерде көзделген жағдайларды қоспағанда, барлық қатысты дәлелдемелерге жол берілетінін белгілейді.

АҚШ-тың азаматтық сот ісін жүргізу туралы Федералдық ережелері Тараптар кез келген артықшылыққа ие емес ақпаратты ашуға қол жеткізе алады деп қарастырады.

Америка процесінде тараптарға немесе куәларға жазбаша сұрау салу, қол сұғумен жауап беру кезінде немесе ақпаратты ашудың басқа да нысандарын қолдану кезінде ол талап етілген Тарап өзінің артықшылығын талап ете алады. Артықшылықтар мәселелері белгілі бір өзара қарым-қатынастардың құпиялылығы мен құпиялылығын қорғау мақсатында ашылудан алынып тасталады. Олар адвокат — клиент, дәрігер — пациент, дін қызметшісі — уағыздаушы, күйеуі — әйелі және жеке юрисдикцияларда бар басқа да ұқсас артықшылықтарды қамтиды. Артықшылықты қатынастарда тұратын адамдар олардың арасындағы өзара қарым-қатынасты ашпайды. Бұл өзара қарым-қатынастардағы құпиялылық олар туралы сот ауырлығы үшін толық ақпарат берілгеннен аса маңызды болып саналады.

Федералдық соттарда ерекше артықшылықтардың дәрежесі мен көлемі федералдық заңмен немесе дәлелдік артықшылықтарды реттейтін Штаттардың ережелерімен айқындалады. Мысалы, дәлелдемелер туралы Федералдық ережелердің 501-ережесі, Егер АҚШ конституциясында, Конгресс актісімен немесе заңда көрсетілген өкілеттіктеріне сәйкес Жоғарғы Сот ұйғарған ережелерде өзгеше белгіленбесе, куәнің, адамның, Үкіметтің, штаттың немесе оның саяси бөлімшесінің артықшылықтары АҚШ соттарының ақылға қонымдылығы мен тәжірибесі тұрғысынан түсіндіріле алатындай жалпы құқық принциптерімен реттелуге тиіс. Алайда, азаматтық істер мен талаптың немесе қорғаудың элементтеріне қатысты процестерде, олар бойынша штаттың заңнамасы шешім қабылдау ережесі ұсынылған жағдайда, куә, адам, үкімет, мемлекет немесе оның бөлімшесінің артықшылықтары штаттың заңнамасына сәйкес анықталуы тиіс.

Осылайша, Федералдық ережелер артықшылықтарды қолдану туралы жалпы ережені ғана береді және тиісті жағдайларда оларды көрсетеді. Көптеген жағдайларда, дау штаттың Заңына негізделеді, бірақ іс федералдық сотта қаралады, өйткені тараптар әртүрлі Штаттарда тұрады, артықшылықтар туралы Штаттардың ережелері қолданылады.

4. АҒЫЛШЫН АЗАМАТТЫҚ ПРОЦЕСТЕГІ АРТЫҚШЫЛЫҚТАР ТҮРЛЕРІ

Артықшылықтар:

- абсолюттік артықшылықтар: жабық сот отырысында да ашылуы мүмкін емес;
- салыстырмалы (дәрежелі): дәрежелі артықшылықтар кезінде сот қоғамдық мүдделер мен сот төрелігі мүдделерінің теңгерімі туралы мәселені шешеді.

Н.Эндрюс оқулығында Англияның азаматтық процесі бойынша артықшылықтардың келесі түрлері ерекшеленеді:

1. Заң консультациясының құпиясына құқық;
2. Сот артықшылықтары;
3. Артықшылық қарсы өзін-өзі кінәлау;
4. «Залалсыз» диалогы»;
5. Қоғамдық мүдделердің иммунитеті.

Осы артықшылықтар түрлерін біз келесі дәрістерде егжей-тегжейлі қарастырамыз.

Қазақстан Республикасында, ҚР АІЖК - не сәйкес, құпия ақпараттың қолжетімсіздігін қамтамасыз

ету шаралары ретінде істі жабық сот отырысында қарау көзделеді. АІЖК-нің 19-бабында іске қатысушы адамның өтініші бойынша, егер бала асырап алу құпиясын, жеке өміріне қол сұғылмауын, жеке, отбасылық, коммерциялық немесе заңмен қорғалатын өзге де құпияның сақталуын қамтамасыз ету қажет болса не істі ашық қарауға кедергі келтіретін өзге де мән-жайлар болса, азаматтық іс жабық сот отырысында қаралуы және шешілуі мүмкін екендігі белгіленген. Азаматтардың өміріне қатысты немесе олардың ар-намысын, қадір-қасиетін немесе іскерлік беделін бұзатын ақпараттың жария етілуін болдырмау үшін сот істі тұтастай тыңдап немесе жабық сот отырысында жекелеген іс жүргізу әрекеттерін жасай алады. Тараптардың немесе олардың біреуінің өтініші бойынша істің нәтижесіне заңды мүдделі адамдардың қарсылықтары болмаған кезде сот кез келген істі жабық сот отырысында қарай алады.

Істі қарау немесе жекелеген іс жүргізу әрекеттерін жасау кезінде жабық сот отырысында істің нәтижесіне заңды мүдделі адамдар ғана, ал қажет болған жағдайларда - куәлар, сарапшылар, мамандар, аудармашылар қатысады. Жабық сот отырысы АІЖК-де белгіленген барлық іс жүргізу ережелері сақтала отырып өткізіледі. Мұндай істер бойынша шешімде дәлелдеу бөлігі болуы мүмкін (егер бұл заңда көрсетілсе немесе егер шешімге кассациялық тәртіппен шағым берілсе немесе наразылық келтірілсе, бұл туралы істің нәтижесіне заңды мүдделі тұлғалар талап етсе). Шешім көпшілік алдында жария жарияланады, бірақ егер іс жабық сот отырысында қаралса, шешімнің уәждерін хабарлау міндетті емес. Сот шешімінің қарар бөлігі кез келген жағдайда жария жарияланады.

Құпия ақпаратты құрайтын мәліметтерді қорғауды және азаматтық сот ісін жүргізуге қатысушылардың құқықтарын қорғауды қамтамасыз ететін шаралардың бірі куәлардың белгілі бір тобы дәлелдеу процесінде ұсынылуы мүмкін мәліметтерді шектеу мүмкіндігі болып табылады. Бұл жағдайда артықшылық (ерекше құқық) қолданылады.

Азаматтық процестегі артықшылықтар заңда көрсетілген жағдайларда куәға фактіні анықтау жөнінде айғақтар беруден бас тарту құқығын береді және заңмен белгіленген жағдайларда құпия ақпаратты ашатын дәлелдемелерді іске жібермеу міндетін сотқа жүктейді.

Құпия мәліметтерді ашу туралы мәселе оның аз зерттелуіне байланысты ғана емес, халықаралық құқықтағы артықшылықтарды қолдануға байланысты да өзекті болып табылады. Мысалы, азаматтық немесе сауда істері бойынша шетелде дәлелдемелер алу туралы Конвенция («азаматтық немесе сауда істері бойынша шетелде дәлелдемелер алу туралы конвенцияны ратификациялау туралы» Қазақстан Республикасының 2016 жылғы 6 сәуірдегі № 485-V Заңы) дәлелдемелер беру туралы мәселеде артықшылықтардың маңызды мәнін таниды. Конвенцияның 11-бабы сот тапсырмасын орындау кезінде мүдделі адам: а) сұрау салынатын Мемлекеттің заңнамасына сәйкес немесе б) сұрау салушы Мемлекеттің заңнамасына сәйкес және сот тапсырмасының талаптарына сәйкес не Сұрау салынатын органның талабы бойынша Сұрау салушы орган өзгеше түрде растаған айғақтар беруге қатысты оның артықшылықтары немесе тыйым салулары қаншалықты мүмкіндік беретіндей дәлелдемелер беруден бас тарта алатынын белгілейді.

Адвокат пен клиент арасындағы қарым - қатынастардың құпиялылығын қамтамасыз ету қажеттігі туралы 1990 жылғы 27 тамыз-7 қыркүйекте Гаванда (Куба) өткен қылмыстың алдын алу және құқық бұзушылармен жұмыс істеу жөніндегі БҰҰ сегізінші Конгресі қабылдаған заңгерлердің рөліне қатысты негізгі қағидаттарда көрсетіледі. Аталған негізгі принциптердің 22-тармағында үкіметтерге олардың кәсіби қатынастары шеңберінде заңгерлер мен олардың клиенттері арасындағы кез келген қарым-қатынастар мен консультациялардың құпия сипатын тану және қамтамасыз ету ұсынылады.

Қазіргі заманғы іс жүргізу заңнамасы азаматтық істер бойынша куә бола алмайтын немесе жауап беруден бас тарта алмайтын адамдар тобы туралы мәселелерді ескере отырып, артықшылықтарға көбірек көңіл бөле бастады. Заңнамада бар артықшылықтар оларды анықтайтын критерийге байланысты бірнеше топқа бөлінуі мүмкін.

Куәнің өзіне, өзінің отбасы мүшелеріне, жақын туыстарына, жұбайына қарсы айғақтар беру туралы сот отырысында айтылған пікірін негізге ала отырып, айғақтар беруден бас тартуға артықшылықтар қолданылады. ҚР АІЖК 17-бабы жоғарыда көрсетілген тұлғаларға қарсы жауап беруден бас тарту құқығын ерекше атап көрсетеді.

Абсолюттік артықшылықтар куәнің сот отырысында айғақтар беруге келісуіне қарамастан, құпия ақпаратты ашудан қорғайды. Өкілдің немесе қорғаушының міндеттерін атқаруына байланысты өздеріне белгілі болған мән - жайларға қатысты азаматтық іс бойынша өкілдер және қылмыстық іс бойынша қорғаушылар; діни қызметшілер - олар туралы мәліметтерді уағыздау кезінде алған мән-жайлар туралы; судьялар-азаматтық немесе қылмыстық іс бойынша сот қаулысын шығару кезіндегі мән-жайларды

Кітап: Азаматтық іс жүргізу. Сот өндірісі, 1-бөлім (2)
Дәріс: Ағылшын азаматтық сот өндірісіндегі артықшылықтар
Дәріс авторы: Сағынғали Айдарбаев

талқылауға байланысты кеңесу бөлмесінде туындаған мәселелер бойынша куәгерлер бола алмайды. Аталған адамдар бұл туралы заңды мүдделі тұлғаның өтінішіне қарамастан, олар келіскен кезде де куә айғақтарын бере алмайды.

Осылайша, шет елдердің заңнамасында артықшылықтардың болуы және оны іс жүргізу саласында пайдалану, ұлттық азаматтық сот ісін жүргізу үшін оның жаңашылдығы және дәлелдер теориясы мен жарыспалылықтың дамуындағы артықшылықтар бағдарламасын әзірлеу мүмкіндігі артықшылықтар институтына қызығушылық тудырады.

Пайдаланылған және ұсынылатын әдебиеттер

1. Эндрюс Н. Система гражданского процесса Англии: судебное разбирательство, медиация и арбитраж. – М.: Инфотропик Медиа, 2012.
2. Мейер Д.И. Русское гражданское право (в 2 ч.). По исправленному и дополненному 8-му изд. 1902 г. Изд. 2-е, испр. М.: Статут, 2000. – 260 с.
3. Решетникова И. В. Доказательственное право Англии и США. - Екатеринбург: Изд-во УрГЮА, 1997. - 240 с.
4. Black's Law Dictionary by Henry Campbell Black, M.A. Sixth Edition, St.Paul, Minn. West Publishing Co. 1990.